

Gereben Ferenc: „Elszálltak már, hajh, az évek...” Egy pannonhalmi osztályközösség életútja 1956-tól 2021-ig.

Második, javított kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest, 2023. 529 oldal.

Vajon mit köszönhetünk iskoláinknak, tanárainknak, szüleinknek, osztálytársainknak, barátainknak? Mennyire sorsszerű az ember élete a családi múlt alapján? Miért érezheti úgy, egy alapvetően sikeres pályára visszatekintve, hogy „elveszett nemzedékhez” tartozik? És végül, ami a történelem iránt érdeklődő olvasót szintén érdekelheti: hogy kapcsolódik mindez Magyarország II. világháború utáni történetéhez?

A történelem a maga megformált módján mindig valamilyen nézőpontból tekint a múltra, ami nélkül értelmes dolgot nem is nagyon tudunk megfogalmazni róla, ez ad irányt az elbeszélésnek, formát a gondolatoknak, akár a társadalmi rétegződés alakulásáról, akár a nemzet sorsáról van szó. Az egyéni visszaemlékezések esetében a perspektíva személyes jellege „énközeli” relevanciával bír: reményeinkből, vágyainkból, félelmeinkből, terveinkből, sikereinkből, kudarcainkból és ezek utóéletéből fakad a múltidézés közvetlen értelme. Személyes múltunk azonban, ahogy erre Maurice Halbwachs már az 1920-as években felhívta a figyelmet, társadalmi keretek között születik és bukkan fel időről-időre emlékek formájában.

Gereben Ferenc, a hazai olvasás, művelődés, és a Kárpát-medencei nemzettudat szociológiai kutatásának kiemelkedő alakja, könyvében 1956-tól követi nyomon egykori pannonhalmi osztályának sorsát egészen

2021-ig.¹ Teszi mindezt olyan egyéni és nemzeti sorsfordulókon keresztül, amelyek kölcsönhatása, s így a személyes és a társadalmi világ elkerülhetetlen összefonódása kiválóan szemlélteti az emlékezet társadalmi beágyazódásának tényét. Ha már a társadalmat említettük, akkor azt is érdemes felidézni, hogy ez minden ízében történeti képződmény, amely nemcsak saját, „generációs” tapasztalataink, emlékeink, de a korábbi nemzedékek hosszú sora által örökölt hagyott tudás révén is hat ránk.

A múlt megismerése és megismerhetősége láthatóan fontos kérdés a szerző számára, ez már az I. világháború idejéről származó családi levelezés feldolgozásából született kötet kapcsán is kiderült.² A legfontosabb forrást az osztályközösség történetének elbeszéléséhez is a levelek jelentik, visszaemlékezésekkel, önéletrajzi töredékekkel, és mindenekelőtt a szerző, vagy ahogy legtöbbször utal magára, a „krónikás” gyermekora óta vezetett naplóbejegyzéseivel kiegészülve.

Családokat megrázó, néha egyenesen szétziláló történelmi események következtében kényszerpályára sodródó

¹ A könyv első kiadása 2020-ig követte az osztályközösség sorsát: Gereben Ferenc 2021: *„Elszálltak már, hajh az évek...” Egy pannonhalmi osztályközösség életútja 1956-tól 2020-ig.* Budapest.

² Gereben Ferenc 2017: *„Most minden valamirevaló férfinak itt a helye.” Egy első világháborús családi dokumentumgyűjtes vallo-másai.* Budapest.

egzisztenciák sora bontakozik ki a szemünk előtt, amelyek helyét és lehetőségét 1948 után a politikai hatalom ideológiájának és gyakorlatának megfelelően ellenségkép megalkotásával határozta meg. Egyházi gimnáziumba járni az 50-es években, de a helyzet 1962 utáni javulása ellenére még évtizedekkel később sem volt jó ajánlólevél a továbbtanuláshoz. „Osztályidegenként” sokszor a szülőknek sem volt más választásuk, ha iskoláztatni akarták gyermekeiket, mint egyházi gimnáziumba íratni őket. A „krónikás”, aki könyvében a források alapján ismertetett tények és helyzet alakulását történelmi és szociológiai ismeretei alapján értékeli is, a különböző társadalmi háttérű tanulók sorsát elemezve rámutat, hogy az „osztályidegenek” sorában a háború előtti polgári, nemesi származás, katonai hivatás később kiegészült a „kulákokkal”, akiket a történelem alakulása az előbbiekhöz hasonlóan megfosztott korábbi tőkék jelentős részétől. Ami bizonyosan megmaradt, az az erősen vallásos jellegű kulturális tőke, ami a korábban említett kényszerhelyzet mellett az iskolaválasztás másik fő oka lehetett. A következményeket vizsgálva a visszatekintő szerző a sorsközösségből származó csoporttudat és közösségi érzés megszilárdulását emeli ki: mindenki érezte, hogy a regnáló hatalom által megbélyegzett és sokszor valóban üldözött családból származott, aminek terhére a kamasz-lélek könnyebben viselte a külvilágtól elzárta, hasonló helyzetű társak körében. Valódi összekovácsolódás volt ez, ami a személyiség, vérmérséklet, műveltség, származás különbségeit áthidalva a közös sors tudatára ébredésnek

(ez jórészt az iskolában történt) köszönhetően valósult meg.

Ebben természetesen a gimnáziumnak is óriási szerepe volt: a gyakran doktori fokozattal is rendelkező tudós szerzetes tanárok által megkövetelt fegyelem és teljesítmény egy sajátos életmód kereteivel és a vallásos szellemű neveléssel együtt jellemezte azt a társadalmi közeget, amelyről az egykori diákok túlnyomó többsége utólag a hála és az elismerés hangján nyilatkozik. Előfordult természetesen rendbontás, fegyelmeztelenség és egyéb normaszegés, de a közeg, a tanárok eltérő habitusát is figyelembe véve összességében nem csupán fegyelmező, hanem megértő, védelmező és megbocsátó is volt. A tanárok és a diákok szülei miatt hasonlóképpen hátrányos helyzete az iskola egészében sorsközösséget, és ezzel együtt az elzártaságot, kirekesztettséget néha nehezményező, de annak pozitív hatásait is elismerő osztályközösségeket, sőt, nemzedékeken átívelő diákközösséget teremtett, amely az egyéni pályák alakulásában az érettségi után is fontos szerepet játszott.

Az elsődleges közösség azonban mindig az osztály volt, amelynek közös élményei sokkal szorosabb szálakat szőttek a társak között, mint a nagyobb egységek, az évfolyam vagy az iskola. Forrásaink alapján egyértelműnek tűnik, hogy az intézményből kikerülve, a később is működő és az iskolához köthető, de néha osztályon kívüli barátságok mellett első sorban az osztályközösség maradt az a működő csoport, ami lassan hetven évvel az iskolakezdés után is életképes. A könyv végére úgy érezhetjük, hogy a ma már nyolcvanas éveikben járó

egykori kamaszok sorsára vonatkozó sok személyes természetű információ párválasztásról, családról, gyermekekről, örömről, bánatról, életről, halálról szinte közeli ismerőseinkké varázsolja a szereplőket, mintha egy izgalmas regényt olvasnánk. Ez nem véletlen, hiszen a szerző remek arányérzékéről árulkodó szerkesztési elvei és élvezetes stílusa révén az elemzés optikájának folyamatos változtatásával az egyéni érzelmektől a csoport életére ható társadalmi tényezőktől a mindenkit érintő történelmi erőig pásztázza a múltat és embereit. Tovább erősítheti a dokumentumokra épülő családregényszerű hatást az olvasóban az osztályközösség történetét korszakonként nyomon követő elbeszélés íve. Az öregedéssel járó egyre gyarapodó veszteségek fájdalmasan szép perspektívát nyújtanak nyolcvan év távlatából. Eredmények és hiányok, sikerek és kudarcok, a lehetőségek és a nagybetűs történelem talákozásának sajátos kelet-közép-európai mintázatai rajzolódnak ki, amelyeket a szabadság evidenciájából kiindulva a fiatalabb nemzedékek már egyre nehezebben értenek meg.

A könyvben megjelenik a mikro-történelem számára oly fontos egyéni és kisközösségi élet, amely a hatalom kihívásaival szemben változatos stratégiák kialakításával próbálta fenntartani magát. Majd a rendszerváltozást követően a szabadság sokszor nehezen elviselhető terhe, az összefogás nehézsége, az idő múlásával egyre erőteljesebb igény a számvetésre egyéni és közösségi szinten is, mindezt megtaláljuk a könyvben a leveleknek, emlékezőéseknek köszönhetően több egyéni perspektívából szemlélve, és a szerző jóvoltából

ezeken felülemelkedő vélemény formájában is. A „krónikás” nézőpontja világosan körvonalazódik, mivel saját érzései, reményei, csalódásai és megújuló erőfeszítései is rendre felbukkannak a könyvben. Szinte a szemünk előtt bontakozik ki a magyar társadalom történetébe ágyazódó személyes sors a maga meghatározó intézményi, családi, iskolai elemeivel együtt. Hogy ez többekkel közös sors, ami sorsközösséget is teremt egyben, az Pannonhalmának és tanárainak köszönhetően vált megkérdőjelezhetetlen tényné, az iskola nélkül nem beszélhetnénk máig tartó osztályközösségről és máig ható csoporttudatról. Bizonyos tekintetben Magyarország egész 20. és 21. századi története a könyvben szereplőkhöz hasonló egyéneknek és csoportoknak köszönhetően született meg: a származási és intézményi különbségeket, az elnyomás és szenvedés változó körülményeit, technikáit és szereplőit is figyelembe véve az egyén, a társadalom és a hatalom viszonya az, ami létrehozta mindennapjaink világát, így végső soron magát a történelmet is.

A személyes perspektíva az értékrend felvállalásával együtt kiemeli könyvünket a szokványos történetírói megközelítések közül. A megélt és tevékenyen alakított múlt (a „krónikás” áldozatos szervezőmunkája nélkül aligha maradt volna meg az osztályközösség, legalábbis ilyen formában nem) a szemtanú hitelességével szólal meg, többek között ez teszi értékes forrássá az egyházi iskolák múltját, a 20–21. század társadalomtörténetét kutatók számára is. Ennél azonban jóval többet kap az olvasó; hadd utaljunk itt ismét a munka szépirodalmi érdemeire:

mást is tanulhatunk belőle, a kitartás és a szolidaritás példáján kívül a viszszafelelés, számadás jelentőségét. Annak öröme, hogy az „erőnk szerint” eredményeit végül Saint-Exupéry mottóként idézett véleményére utalva beteljesedésként és nem szétforgácsolódásként élhetjük meg.³ S ezzel talán

azt a keserű ítéletet is felülírjuk, mely szerint a „krónikás” egy elveszett nemzedék tagja volna...⁴

Keszei András

³ „Mert miképpen a fáról, azonképpen az emberről sem tudsz semmit, ha életét szétszakítod folyamatában, ha változásaira darabold. A fa nem mag, nem vessző, hajlékony törzs, majd végül kiszáradt tönk. Nem kell részekre bontani ahhoz, hogy megismerd. A fa az az erő, amely lassan magába öleli az eget. Akárcsak te... Isten a világra hoz, nagyra növeszt, aztán sorjában váglyakkal, megbánásokkal, örömmel és szenvedésekkel, haragokkal és megbocsátásokkal ajándékoz meg, s végül magához szólít. De te közben nem vagy sem az a bizonyos iskolás gyerek, sem az a hitvestárs, sem az az aggasztán. Hanem az vagy, aki beteljesedik.”

⁴ A könyv 410. oldalán olvasható a lassan negyedszázados ítélet a szerző 2002-es naplójából: „Soha nem volt ilyen világos számomra, hogy mi egy elveszett nemzedék vagyunk – sok halottunkkal, félresiklott sorsainkkal, romos egészségünkkel.”